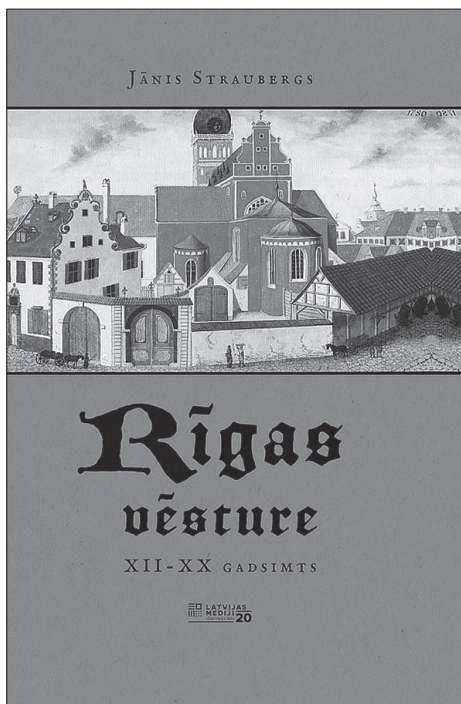

RECENZIJAS

DOI: <http://doi.org/10.22364/lviz.111.09>

Jānis Straubergs.
*Rīgas vēsture XII–
XX gadsimts*. Rīga:
Latvijas Mediji, 2019,
592 lpp.
ISBN 978-9934-15-682-3

Pagājušā gada nogalē dienas gaismu atkārtoti ieraudzīja Jāņa Strauberga pazīstamākais darbs “Rīgas vēsture XII–XX gadsimts”.¹ Grāmata pirmo reizi iznāca pirms 82 gadiem. Taču jau tolaik tās recepcija vēstures pētnieku vidū bija ļoti atturīga.² Intervijā “Latvijas Avīzei” izdevuma zinātniskais redaktors un priekšvārda autors LU docents Andris Šnē pauž uzskatu, ka grāmata nav nove-

cojusi, tas ir labākais apkopojošais darbs par Rīgas vēsturi. Kaut arī jaunu apkopojošu darbu izdošana būtu nepieciešama, sakarā ar pasūtījuma un organizatoriskā ietvara trūkumu viņš tādu iespēju tuvākajā

¹ 1937. gadā apgādā “Grāmatu draugs” iznāca J. Strauberga “Rīgas vēsture”, kas pirms tam bija iznākusi 6 atsevišķās burtnīcās. 1954. gadā, jau pēc autora nāves, grāmatu atkārtoti izdeva “Grāmatu drauga” apgāds trimdā.

² V. T. (1952). Jānis Straubergs. Latvju Ziņas, Nr. 22 (29.05.1952). Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_000_ylbf1952n22|article:DIVL188|issueType:P (skatīts 30.05.2020.); Kārlis Draviņš (1952). Jānis Straubergs – veclatviešu rakstu pētnieks. Latvju Ziņas, Nr. 23 (06.06.1952.). Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_000_ylbf1952n23|article:DIVL96|query:J%C4%81%C5%86a%20Strauberga%20R%C4%ABgas%20v%C4%93sture|issueType:P (skatīts 30.05.2020.).

laikā nesaredz.³ 30 gadus pēc neatkarības atjaunošanas nākas konstatēt, ka Rīgas vēstures izpēte ir atstāta pašplūsmā. No otras puses, grāmatas izdošanā acīmredzot bijuši arī popularizējoši un – gribas piebilst – merkantili apsvērumi. Rīgas vēsture ir mūžam saistoša (un līdz ar to pārdo-dama), kā to precīzi savā ievada nosaukumā ir definējis Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Ojārs Spārītis. Saistošas tēmas izklāsts talantīgā un viegli lasāmā valodā ir būtiskākie argumenti monogrāfijas pārizdošanai.

1886. gadā Džūkstē dzimušais Jānis Straubergs vēstures studijām pievērsās salīdzinoši vēlu. Ilggadējo darbību matemātikas popularizēšanā un skolotāja amatā 20. gadsimta divdesmitajos gados viņš pavisam organiski nomainīja pret darbu dažādās augstākās izglītības un zinātnes iestādēs, kas nākamajās pāris desmitgadēs kļuva par viņa darba un gara ierosmes vietām. Karjeras virsotni viņš sasniedza kā Rīgas pilsētas bibliotēkas direktors (1944–1946). Paralēli tam no 1940. līdz 1947. gadam viņš pasniedza Latvijas Universitātē, bet dzīves nogalē pildīja zinātniskā līdzstrādnieka pienākumus Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā. 1952. gadā Jānis Straubergs nomira. “Nebūdam vēsturnieks pēc izglītības, J. Straubergs bija pētnieks pēc būtības, gara un aicinājuma.”⁴ Vēsturnieka panākumus ilustrē apjomīgais publicēto rakstu klāsts un saņemtās atzinības,⁵ taču, manuprāt, būtiski atzīmēt arī to, ka viņš bija laimīgs vēsturnieks. Jānim Straubergam bija lemts ne tikai piepildīt savu vēsturnieka aicinājumu, bet arī izbēgt no skarbā likteņa pavērsieniem, kas Otrā pasaules kara laikā plosa Latviju un daudzus Latvijas izcilākos garīgos un intelektuālos darbiniekus aizdzen postā vai trimdā. Viņa

³ Viesturs Sprūde. Strauberga “Rīgas vēsture” joprojām līderis. Stāsts par amatu brālībām un latviešu tiesībām. LA.LV, 02.01.2020. Pieejams: <https://www.la.lv/strauberga-rigas-vesture-joprojam-lideris> (skatīts 29.05.2020.).

⁴ A. Šnē. Priekšvārds, 24. lpp.

⁵ Sīkāk par to sk.: A. Šnē priekšvārdā, 14.–28. lpp. J. Strauberga 85 gadu jubilejai veltītajā apcerē Roberts Malvess raksta, ka viņa spalvai pieder pavisam 150 publikācijas; par saviem literatūras un Rīgas vēsturei veltītiem rakstiem 5 reizes saņēmis Krišjāņa Barona prēmiju. Tipiski antikvāru darbībai Straubergs savācis plašu materiālu klāstu par visdažādākajām tēmām, kuru vērtīgākā daļa tā arī neesot publicēta. Tāpat viņš plānojis publicēt Johana Kristofa Broces “Monumente” 10 sējumu krājumu. Roberts Malvess. Jānis Straubergs (1886.14.XI.–1952.29.IV). *Karogs*, Nr. 11 (01.11.1971.). Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:p_001_karo1971n11|article:DIVL1116|issueType:P

darbi publicēti kā neatkarīgās Latvijas, tā vācu okupācijas, padomju gados un arīdzan trimdas izdevniecībās Zviedrijā un ASV.⁶ Varētu teikt, ka Straubergs ir komfortabla un visiem režīmiem pieņemama balss.⁷ Savos darbos viņš polemizē ar autoritātēm, meklē jaunas, vēl neizpētītas nišas, raksta atraisītā valodā, nenošlogojot domu plūdumu ar profesionālo leksiku. Viennozīmīgi tas nācis par labu Strauberga atpazīstamībai ārpus vēstures zinātnes šaurā lasītāju loka.

Jāņa Strauberga “Rīgas vēsture” sākas ar ievadvārdiem, kuros īsumā izklāstīta darba ideja. No šīs daļas kā ceļa vārdi turpmākajām 590 lpp. būtu jāpatur prātā vismaz trīs lietas: pirmkārt, grāmata “domāta plašākām aprindām”, otrkārt, sakarā ar nepieciešamību atkāpties no līdzšinējās “vācu vēsturnieku ieaudzinātās tradīcijas” darbs vietām ietver plašus pirmavotu aprakstus un tulkojumus, treškārt, Rīgas vēsture tiek pasniegta kā daļa no latviešu tautas zemes vēstures. Darba uzstādījums ir ciešā saskaņā ar sava laika nacionālās historiogrāfijas pamatnostādņem: stiprināt jaunās nācijas pašapziņu, apzināt svarīgākās nācijas garamantas un tās pasniegt latviskā gaismā. Kā jau norādīts Ojāra Spāriša ievadrakstā “Mūžam saistošā Rīgas vēsture”, viena no garīgās jauncelsmes raksturīgajām pazīmēm pēc neatkarības atjaunošanas bija vērīgu enciklopēdisko darbu izdošana (8.–13. lpp.). Darbi bija paredzēti plašu tautas slāņu izglītošanai, taču līdz ar to bieži zaudēja zinātnisko kvalitāti – bija kompilatīva rakstura, ar trūkstošām atsaucēm un bez bibliogrāfiskiem rādītājiem. Konceptuālā un izpildījuma ziņā Strauberga “Rīgas vēsture” uzskatāma par tipisku sava laika populārizglītojošās literatūras produktu un būtu vērtējama tā laika zināšanu un ideju kontekstā. Vienlaikus monogrāfija uzskatāma par Strauberga vēsturiskās publicistikas summu, kas ir bijusi pietiekami izvērsta, lai pārtaptu idejiski un saturiski viengabalainā izdevumā.

Monogrāfija ir sadalīta četrās hronoloģiskās daļās. Pirmajā daļā Straubergs sīki analizē dažādus ar Rīgas dibināšanu, robežu nosprašanu, tirdzniecisko un juridisko dzīvi saistītus aspektus 12.–

⁶ 1952. gadā izdevniecībā “Daugava” (Stokholmā) iznāk J. Strauberga rakstu krājums “Sen to Rīgu daudzīnāja”; 1954. gadā Helmāra Rudziša vadītajā apgādā “Grāmatu draugs” Bruklinā (ASV) tiek pārizdota “Rīgas vēsture”.

⁷ Ar Jāni Straubergu vienlaikus ienāca vēstures zinātnieku paaudze, kuras redzamākie pārstāvji Arveds Švābe, Andrejs Johansons, Arnolds Spekke un Edgars Dunsdorfs (1904–2002) turpmāk publicējās tikai trimdā, Latvijas PSR avotu krātuves viņiem bija slēgtas.

13. gadsimtā. Tā kā grāmatā galveno aktieru loma piešķirta Rīgas pirmiedzīvotājiem jeb latviešiem un lībiešiem, Straubergs daudz uzmanības velta Rīgas etnoģenēzei. Tam ir vairāki iemesli: pirmkārt, autors vēlas pierādīt, ka senlatvieši nav pasīvais elements Rīgas dibināšanā, izaugsmē un aizsardzībā, otrkārt, ka Rīga nav dibināta tukšā vietā un, ņemot vērā senāko pirmiedzīvotāju nopelnus pilsētas aizsardzībā un kristietības izplatīšanā, tie bijuši līdztiesīgi Rīgas pilsoņi, un, treškārt, atšķirībā no lauku pamatiedzīvotājiem nav bijuši dzimtcilvēki. Vēl viena akcentu pārmija – “Pilsētas parasti nedibina, tās pa laikam izaug biezi apdzīvotā vietā, un to cilvēku, kas dod šādai vietai pilsētas tiesības, viegli vien var nosaukt arī par pilsētas dibinātāju” (42. lpp.). Proti, Strauberga interpretācijā Rīgas dibināšana nozīmēja tikai Rīgas pakļaušanu bīskapa Alberta varai. Citādāk, balstoties dažādu hroniku analizē, Straubergs nonāk pie secinājuma, ka “Rīga kā lībiešu osta un apdzīvota vieta pastāvējusi jau priekš 1158. gada” (42. lpp.). Mazliet vēlāk Straubergs nonāk pie vēl pārsteidzošāka secinājuma, ka “Rīgas latviešu tradīcijas neatzīst vāciešus par Rīgas dibinātājiem, bet vāciešus uzskata par Rīgā ienācējiem – svešiniekiem” (44. lpp.). Šādas un līdzīgi drosmīgas avotu interpretācijas, kā arī jauno laiku ideju pārnesumi seno laiku realitātē Strauberga daiļradei ir tipiski. Taču reizumis viņš atzīst: “Diemžēl labākais liecinieks par senatni, arheoloģija, Rīgas vecās vēstures noskaidrošanai devusi ļoti maz” (43. lpp.). Šajā brīdī, protams, seko zinātniskā redaktora A. Šnē komentārs, ka Rīgas pilsētas arheoloģiskā pētniecība tika uzsākta tikai 1938. gadā. Kopš tā laika arheoloģijas piensums Rīgas senvēstures izpētē ir bijis visnozīmīgākais. Pirmā daļa kopumā tiek komentēta un papildināta ar precizējumiem 77 reizes. Tas vien jau rāda, cik komplicēta un problemātiska ir šī nodaļa no mūsdienu zināšanu skatu punkta.

Pēc smagās un nogurdinošās pirmās nodaļas otrajā daļā mainīties autora uzmanības fokuss no politiskās vēstures – Rīgas arhibīskapa un ordeņa pastāvīgajām cīņām par virsvaru Rīgā – uz saimnieciskās vēstures jautājumiem – senāko amata brālību veidošanos, brāļu pienākumiem un sabiedrisko stāvokli. Pirmo reizi latviešu lasītāji tiek iepazīstināti ar dažādu latviešu amatu šrāgu tulkojumiem no vācu un viduslejasvācu valodas. Senāko latviešu amatu rašanos Straubergs saista vēl ar 13. gadsimtu. Tā kā latvieši visos laikos bijuši prasmīgi amata

meistari, dažkārt viņi iespiedušies sākotnēji vāciskos amatos, kāds, piemēram, bija mūrnieku amats. Kamēr tradicionāli vāciskās amatu brālības apkalpoja vietējo patērētāju vajadzības, latviešu eksporta preču pārstrādātāji – liģeri, pārcēlāji, sāls nesēji, kaņepāju kulstītāji, enkurnieki bija Rīgas labklājības mugurkauls. Kopumā laiku līdz 16. gadsimta sākumam Straubergs redz kā harmoniskas attīstības periodu Rīgas iekšpolitiskajā un sociālajā dzīvē, kurā nav jūtamas tendences apspiest latviešus kā politiski otršķirīgu sabiedrības daļu.

Trešajā daļā aprakstīti un analizēti svarīgākie 16.–17. gadsimta notikumi Rīgā. Stāstījumā pastiprināta nozīme veltīta latviešu grāmatniecības un skolu vēsturei, tomēr pastāvīgas uzmanības centrā ir Rīgas satversme un iekšpolitiskās kolīzijas. Tā ir monogrāfijas spēcīgākā daļa. Un ne velti, kā zināms no Strauberga publicistikas, t.s. poļu un zviedru laiki ir viņa pētnieciskās darbības iecienītākais laika posms. Strauberga skatījumā poļu un zviedru laiki bija Rīgas iekšpolitiskās dzīves degradācijas posms. Jau agrāk aizsākusies latviešu pakļaušana dzimtbūšanas slogam tikai nostiprinājās. Līdzīgas tendences izplatījās arī Rīgā. 16. gadsimta nogalē Rīgā nostabilizējās trīs kārtu sabiedrība, kas sastāv no privileģētās rātes locekļiem, Lielās un Mazās ģildes locekļiem. Precīzāk, “Kalendāra nemieri [1584.–1589. g. – V. D.] ir pēdējās cīņas, ko Rīgas apvienotā pilsonība izcīna pret patriciešu rāti, tā ir pēdējā cīņa, kur kopā cīnās latvieši ar vāciešiem” (343. lpp.). Tajā pašā laikā nevar neievērot, ka Rīgas latvieši nekad nenonāca tādā beztiesiskuma stāvoklī, kāds valdīja uz laukiem. Visos laikos turīgajiem un talantīgajiem latviešiem bija pa spēkam iegūt līdzvērtīgas izglītības un karjeras iespējas kā valdošo kārtu pārstāvjiem, kaut arī bieži vien tas nozīmēja asimilāciju vāciskajā kultūrā.

Pēdējā nodaļā, runājot par 18. gadsimta norisēm, Straubergs kļūst pārlieku emocionāls. Praktiski visas sabiedriskās dzīves izpausmes un kultūras mantojums, pat arhitektūra (!), izraisa viņā negatīvas emocijas. “18. gadu simtenis ir smagākais un tumšākais laikmets latviešu vēsturē” (499. lpp.). Negācijas saistītas ar radikāliem seno latviešu privilēģiju apkarošanas mēģinājumiem rātē – uzteikt kustamā īpašuma tiesības un t.s. namnieka pārtiku. Slavenajai Šteinhaueru dzimtai Straubergs piešķir latviešu emancipācijas lāpnešu nozīmi. Ilgajās latviešu cīņās pret rātes opozīciju viņš īpaši atlasa tos avotu fragmentus, kas izgaismo tā laika valdošo kārtu uzpūtību un pierāda viņa tēzi, ka šīs cīņas pirmo reizi

apvienoja “nacionāli stipri indiferentos” latviešus (500. lpp.). Tālākajā vēsturisko notikumu atstāstā mēs pilnā mērā varam pārliecināties par to, ko dēvē par vēsturisko determinismu. Proti, neatkarīgas latviešu valsts izveidošanos Straubergs redz kā neizbēgamu noslēgumu vai kulmināciju gadsimtu garajam procesam, kuru veicināja viduslaicīgās kārtu iekārtas sabrukums, latviešu sabiedriskās un ekonomiskās dzīves uzplaukums, kā arī jauniegūtā pašapziņa, kamdēļ izglītotie latvieši vairs nepakļāvās pārvācošanai.

Mūsdienu vēstures zinātne noraida uzskatu par vēstures mērķtiecību; kā zināms, daudzas vēsturiskās norises un notikumi nebūt nav bijuši pašsaprotami un iepriekš paredzami. Tāpat būtiska problēma Strauberga un viņa līdzgaitnieku darbos ir plaši izmantotā vēstures instrumentalizācija jeb politizācija, līdz ar ko vēsture kļūva par izdevīgu politiskās retorikas instrumentu. Pārspīlēts ir arī latviešu un vācu nacionālās pretstāves faktors kā viens no galvenajiem Rīgas vēstures virzītājspēkiem. Vēsture gandrīz nekad nav apolītiska vai atrauta no sava laika norisēm, tomēr tai ir savi no politikas neatkarīgi uzdevumi. Piemēram, nesen iznākušaj rakstu krājumā “Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums” sastādītāji raksta: “Viduslaiku pagātne nav vieta, no kuras pasmelties iedvesmu nacionālās vai valstiskās identitātes veidošanai mūsdienās” (20. lpp.).

Lai arī Strauberga Rīgas vēstures skatījums ir tendenciozs un paustie viedokļi lielākoties neiztur kritiku, viņa darbs ļauj paskatīties uz latviešiem no urbānās vēstures skatu punkta un apstrīdēt seno uzskatu par Rīgu kā vācu pilsētu. Te mēs nonākam pie darba veiksmēm. Vispirms jau tie ir daudz dažādu likumdošanas aktu pārnēsumi latviešu valodā: dažādas privilēģijas, noteikumi, instrukcijas. Tik lielā skaitā senās Rīga likumdošanas avoti latviešu valodā, šķiet, nekur nav publicēti. No otras puses, to izmantošana ir visai problemātiska neesošās atsauču sistēmas dēļ. Tikai reizumis, atklāti oponentējot vai diskutējot ar kādu avotu vai izdevēju, pamattekstā dota atsauce. Lielu darbu veicis grāmatas zinātniskais redaktors Andris Šnē, komentējot un korigējot problemātiskās vietas. Vienlaikus jāšaubās, vai ir attaisnojušās pūles Strauberga Rīgas vēsturei notraukt pagātnes putekļu kārtu. Iespējams, pašiem nenojaušot, grāmatas izdevēji ir aktualizējuši Rīgas vēstures izpētes problemātisko stāvokli. Kaut arī Latvijā un ārvalstīs publicēti neskaitāmi pētījumi, kas ļautu paraudzīties uz Rīgas vēsturi aktuālo ideju gaismā, Rīgas vēsture nav pārskatāma. Vienīgais izņēmums ir LU Latvijas vēstures institūta

paspārnē iznākošais rakstu krājums “Senā Rīga” (iznāk no 1998), kas top sadarbībā ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja un citu institūtu pārstāvjiem. Zināšanu globalizēšanās un interdisciplināritātes laikmetā vislabākos panākumus var dot dažādu jomu speciālistu koncentrēta līdzdarbība. Veiksmīgi piemēri tālu nav jāmeklē. Vispirms jāatzīmē Latvijas simtgades jubilejai veltītajā zinātnisko konferenču ciklā “Valsts pirms valsts” notikušo konferenču materiālu krājumu izdevumi. Varētu teikt, ka līdz šim iznākušie divi sējumi piesaka jaunas, eiropeiskās Rīgas un Latvijas historiogrāfijas veidošanos. Tāpat jāpiemin Igaunijas un starptautisko atmiņas institūciju sadarbībā tapušais 4 sējumu izdevums “Tallinas vēsture” (*Tallina ajalugu*, I–IV, 2019–2020). Tekstu autori ir vairāki desmiti izcilāko Igaunijas vēstures speciālistu. Kopā ar vizuālo materiālu bagātību un pieņemamo cenu (pasūtot internetā, katra sējuma cena € 17,00)⁸ tas ir apliecinājums tam, ka arī mūsdienās iespējams apvienot profesionalitāti ar populāru formu.

Viktors Dāboliņš

⁸ <https://www.tallinn.ee/est/Vorm-Linnaarhiivist-raamatu-tellimine-Tallinna-ajalugu-koond>